ETO: 821.511.141(497.113)-4 CONFERENCE PAPER
821.511.141.09

FARAGÓ KORNÉLIA

A TÁVOL TARTOTT JELENTÉS

(Az *ellopott levél* kérdésköre Márai Sándor *Eszter hagyatéka* című regényében)

A Meaning Kept Aloof

(On the issue of the *purloined letter* in Sándor Márai's novel *Eszter hagyatéka /Esther's Inheritance)*

Edgar Allan Poe elbeszélésének értelmezői (Jacques Lacan, Jacques Derrida, Barbara Jonson, Shoshana Felman, Marie Bonaparte) egy olyan „ellopott levél"-történetet hoztak létre, amely történet belebeszél, belekérdez minden más ellopott levél történetébe, sőt minden levél történetébe, akkor is, ha ezek a bizonyos további történetek semmiben sem járulnak hozzá a Poe-elbeszélés kérdéseinek megválaszolásához, nem ismétlik a történet-sémát, nem kínálnak összevető szempontokat.

Kulcsszavak: ellopott levél, a gyanú hermeneutikája, Márai Sándor, parafrázis, poétika

Azok az ellopott levelek, amelyekre Márai Sándor az *Eszter hagyatéka* című regényében építi a történetet, majd negyedszázados késéssel, szerzőjük közvetítésével jutnak el a címzetthez. „A »hétköznapi« levelekről azt szokás gondolni, hogy akkor lesznek »halott levelek« (kerülnek a *dead letter office*-ba, ahogy az angol mondja), amikor nem jutnak el címzettjükhöz ...". Edgar Allan Poe elbeszélésében, *Az ellopott levél*ben – mint a nevezetes elméleti vitát összegezve Kalmár György írja, éppen az élteti, avatja lényeges szervezőelemmé a levelet, hogy nem juthat a címzett birtokába. „Ha odajutna, ezzel el is veszítené a jelentőségét, azaz megszűnne jelölőnek lenni. Ez a levél akkor halna meg (lenne *dead letter*), ha egyszer megtalálná eredeti címzettjét. Ez a levél tehát, amelyet ebben a történetben látunk, a jelölésnek egy olyan elméletét sugallja, amelyben a jelentés generálása mindig a tévúttal, a lopással, a le nem záródással, a cél elvétésével áll kapcsolatban".[1]

[1] Kalmár György: *Az ellopásban élő levél.* Vulgo, 1999. 1.

Poe és az értelmezők (Jacques Lacan, Jacques Derrida, Barbara Jonson, Shoshana Felman, Marie Bonaparte) egy olyan „ellopott levél"-történetet hoztak létre, amely történet belebeszél, belekérdez minden más ellopott levél történetébe, sőt minden levél történetébe, akkor is, ha ezek a bizonyos további történetek semmiben sem járulnak hozzá a Poe-elbeszélés kérdéseinek megválaszolásához, nem ismétlik a történet-sémát, nem kínálnak összevető szempontokat.

Az első belekérdező felvetés: vajon elevenen vagy holtan kerül-e elő az ellopott levél huszonkét év után? A Márai-regény *élő*halottá írja az ellopott leveleket, mégpedig úgy, hogy jelentősen súlyosabb szerkezeti-poétikai szerepkörbe helyezi, mint azokat, amelyek nem kerültek kényszerpályára, amelyeket a címzett (azonos feladótól) idejében kézhez kapott. Az „idejében" olvasott és később, az emlékezés idejében újraolvasott levelek hatóerejét az elbeszélés beleöli a szereplők érzelem- és gondolkodásrajzába, eljelentéktelenítve szerkezeti-poétikai szerepüket. Pedig ezek a levelek „olyan erővel" szólnak az olvasójukhoz, „mellyel nem csak egy embert – hozzá egy érzelmes nőt! –, hanem embercsoportokat, talán tömegeket is meg lehetett volna mozgatni." Nem a mondanivaló mélysége, hanem a beszéd modalitása hordozza a hasonlíthatatlan intenzitást, a beszéd tárgyának „hazug valósága": „Mindig az elképzelt valóságról írt (...) mindez nem volt igaz, pontosabban másként volt igaz, mint ahogy leírta." A regény egy meglehetősen paradox, de a bölcseleti gondolkodásban, a művészetesztétikában nem ismeretlen elképzelésre alapozódik: a hazugságon keresztül megközelíthető igazság konstrukciójára. Az emlékező leírás a színház, a színpadias hangulat, a színészies, könnyű járás, az olcsó művészmozdulat, a szerepszerű hangok, a hamisítás, a bűvészet, a szemfényvesztés, az ügyeskedés szemantikáját állítja a levélíró megragadásának szolgálatába, a „mutatványok rejtett szerkezetét" szeretné belátni.

A hazug valóság képzetköre már a regénykezdeten bevezeti a narratív beszédbe a *gyanú hermeneutikáját*. A megcsalatások, a megtévesztések sejtése, a Másik kétellyel való illetése, a látszat-értelmezések telítik az önátérzést, az önértelmezést. Az életidő egésze a homályos gyanú és a biztos tudás közötti relációt jelenti. Az intenzív várakozás idején Esztert, minden korábbi tapasztalata és az esetleges ismétlés-élmény hipotézise ellenére is a „vad öröm és a buzgó hit" keríti hatalmába, de ami ennél is fontosabb, a „gyanút elutasító reménykedés". A történések iszonyatos különbsége ehhez az „eszeveszett reménykedéshez" viszonyítva íródik be az elbeszélésbe. A narratív szerkezet az elodázási műveletek, a késleltetett közlések, a hallgatásmozzanatok felhasználásával alakul ki: „a nem kell mindent megmondani" logikája nyomán. Az „ezt csak sokkal később tudtam meg"-típusú kijelentések a késésben lévő információ szervező erejét mutatják. A kimondatlan tudás, a visszatartott tájékoztatás szerepe több szöveghelyen is érzékelhető: „Húsz éven át hallgattam.

De most itt a pillanat, amikor el kell mondanom." Az értelmezésbe folyamatosan belépő új ismeretek és értesülések nyomán az átfogóan retrospektív értékelés lehetősége az élet minden pontján kérdésesnek mutatkozik, egyszerre több vonatkozásban is. A sokféle elodázás, közöttük a negyedszázadon át késleltetett levéljelentés, a „három esztendeje halogatott" feljegyzések tehát a szintén elodázott közlések terében találja meg szerkezeti helyét.

Kiüresíti-e a levelet vagy inkább feltölti a megírás és a birtoklás/olvasás nagy időbeli távolsága? Kiüresíti – majd újratölti. „Az ellopott levél jelentése ilyen értelemben nem más, mint eredeti jelentésének leküzdhetetlen távolléte, utolérhetetlensége."[2] Az „eltérített" levél kései megmutatkozása nem hozza meg az eredeti jelentés felfejthetőségét. A levél, így utólagosan, az eredeti jelentés időbeli távollétéről, távolmaradásáról beszél. Bár pillanatokra úgy tűnik, egy véges távolság végére ér. A Márai-féle levél eredeti jelentését illetően akkor hal meg (lesz *dead letter*), amikor megtalálja eredeti címzettjét.

(Az egyik mai szerb regényt – Radoslav Petković *Sors és körvonal* [Jelenkor, Pécs, 2003] című regényét – az eltérítés és késleltetés hasonlóan sajátos mozzanata, az ön-élet lehetőségeinek elhalasztódó megismerése kapcsolhatná be mostani értelmezésünkbe: „Valaki tudta évekkel előbb, mint én, milyen lehetne az életem: egy más időkörben." [333] Hogy egy elveszett [a rendőrség által visszatartott] levél milyen jelentésmezőket szervezett volna a férfi–nő kapcsolatban, eldönthetetlen már így utólag, nyolc év távlatából: „Gondolod, hogy valami másként alakult volna? – kérdezte. – Ha akkor megkapod a levelet? – Nem tudom – feleltem. *Talán semmi. Talán minden.*" A jelentésszerveződés lehetségessége hihetetlen kiterjedésű skálán mozog, a lehetőségpólusok a teljes hiány és a teljes kitöltöttség szférájában értelmezhetők. Amikor az idézetek az önélet mások által ismert és birtokolt lehetőségeit, a lehetőségmezők kitöltetlenségét fogalmazzák meg, voltaképpen azt a jelentéssíkot juttatják szóhoz, amely az *Eszter hagyatéká*ban is meghatározza az értelem útjait.)

A Márai-regény központi figurája, Eszter, a címzésről kérdezi a levelek megtalálóját és hogy mikor írták őket, amikor először kerülnek a kezébe, ugyancsak a címzést nézi meg és a feladás dátumát. Számára a tartalmuknál sokkal jelentésesebb létezésük puszta ténye, a létükbe foglalt tiszta, minden illúzióromboló bizonyosságtól mentes *egykori lehetőség* ténye. A levelek az ő számra nem azért működnek jelölőként, mert teljes egészében hiányzik a tartalmuk, hanem azért, mert a funkciójuk nem függ ama tartalom ismeretétől – fogalmazna *A vonatkozási rendszer: Poe, Lacan, Derrida* című tanulmány szerzője, Barbara Johnson[3]. A levelek tartalmából elsődlegesen

---

[2] I. m., 186. l.

[3] A vonatkozási rendszer: Poe, Lacan, Derrida = Testes könyv II. Szerk.: Kiss Attila Attila –

nem olvasásban, hanem a közvetítő interpretációkban tárul fel valami. Az ellopott levelek – a nevezetes vita tanúsága is ez – vonzzák és generálják az értelmezéseket. Mire a tartalmuk olvasásban való közvetlen feltárulására sor kerülhetne a címzett hermeneutikai „felkészültsége", felvértezettsége révén, hatásukat illetően már szinte kiegyenlítődnek a korábbi, nem ilyen kalandos sorsú levelekkel.

A címzett távolságtartását, a tartalom iránti közömbösségét az is mutatja, hogy az olvasás bensőségességét elhárítva nem maga olvassa el, hanem felolvastatja az előkerült leveleket, amelyek írott tartalma (a kezdősorok kivételével) a regényolvasó számára ennek ellenére kódolhatatlan, értelmezhetetlen. Eszter ugyanis nem tudja közvetíteni a hallottakat, minthogy felolvasás közben elalszik (!). A számunkra hiányzó tartalom a végtelen rejtőzködés formáját ölti.

A levelek szerzője és megtalálója is fellép utólagos értelmezőként. A nyelvi kettősség a „gyönyörű" érzelmi retorikát fogalmazza át informatív nyelvvé. A „parafrázis stratégiai használatának", az írott szó elnyomásának, elfojtásának problémaköre felmerül a nevezetes vitában is. Barbara Johnson a *feltárulásban való elrejtés* módozataként a tartalmat elhallgató és csupán a formát közlő parafrázist ismeri fel. A Márai-regényben ezzel ellentétben a parafrázis alapváltozata tűnik fel, hiszen az aktuális „terv és szándék" érdekében főként a formájától kell megfosztania a levélbeli megnyilatkozást, miközben persze a tartalom is „célirányosan" parafrazeálódik. A parafrázis bevezetésének indoka a „tényekkel való hazugságok"-nak, a túlságosan is kitűnő levélírói képességeknek az eltüntetése, az aktuális szándék kontextusba helyezése.

A múltbeli szerző–címzett–eltulajdonító hármas konstrukció huszonöt év elteltével szerző–címzett–megtaláló hármasságát mutatja, minthogy az, aki eltulajdonította és elrejtette a leveleket, időközben meghalt. A regény egyik lényeges mozzanataként a tolvaj jelentőségét is megalkotják a levelek, amelyek birtokosuknak éppoly nagy hatalmat biztosítottak, mint Poe elbeszélésében. Cselekvőképes, beszédképes, „erős" halottnak mutatják: „e pillanatban megint élt Vilma, a létezésnek azzal a rejtélyes változatával, ahogy csak a halottak tudnak néha beleszólni az életünkbe." A levél-történet nyomán Eszter egyszerre megérti „az ismerős és mégis félelmesen idegen szemet és homlokot" Vilma arcképén. Az eltulajdonító abba a rózsafával berakott, fűszeres illatú, vörös selyemmel bélelt dobozba rejtette a leveleket, amelyet korábban a levelek szerzője ajándékozott a címzettnek. „Ez a doboz csakugyan az enyém volt, (...) de Vilma egyszer elkérte." Amíg tehát a birtokváltás nem tisztázódik, a levelek nem ellopott levélként járják az értelem útját. Külön

---

Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc. ICTUS és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997.

értelmezést érdemelne, hogy a rejtekhelyül szolgáló szekrényhez mindkét közvetlen érintettnek, Eszternek és Lajosnak is kulcsa volt, tehát kölcsönözhetjük a Poe-értelmezők megállapítását: „egyáltalán nem is voltak eldugva". A tolvajlás ténye, „a levelekkel történt baleset" nemcsak a regényalakok, hanem a regényolvasó számára is lényeges interpretációs eszköz, akkor is, ha, mint kimondatik, „ezen nem múlhatott". Az arról való biztos tudást, hogy bizonyosan ellopott levelekkel kell számolni a jelentésképzésben, egyetlen ember birtokolja, Eszter, aki egyébként úgy él, hogy, mint kimondatik: „nem tud semmit".

A három perspektíva és a már hiányzó, de lényeges negyedik egymásba lépnek, nem tudnak szétválni. A beszédet írássá transzponáló emlékezői gesztusok tulajdonképpen az írás beszéddé oldódásából épülnek. A beszédben megjelenni azt jelenti, élőnek lenni, akkor is, ha az írás egy notorikus hazudozó ajkán, illetve a történetet csak kívülről ismerő „megtaláló" által alakul beszéddé. Az írás–beszéd–írás reláció az elbeszélés sémáját jeleníti meg. „Arról a három levélről beszélek, melyeket apa írt hozzád (...) Ez a levél, amelyben megírja, hogy nem tud veled élőszóval beszélni, gyönge hozzá...". Az írásnak az utólagos beszédben való élőbbé válása, aktualizálása, de jelentésvesztése, illetőleg átfunkcionálása is lejátszódik. A legkülönösebb az egész történetben az, hogy a levelek eredeti jelentését kellene közel hoznia, e jelentés „leküzdhetetlen távolságát" csökkentenie ahhoz, hogy új jelentésükben tűnhessenek fel. A narratív konstrukció csele, a régi jelentés hozhatná működésbe az új jelentésfunkciót. Az egybehangzó interpretációs (a levelek egykori feladója és mai megtalálója értelmez) vállalkozások közös nevezőjét a jelentésnek a cél (a kert és a ház megszerzése) érdekében történő átfunkcionálásában jelölhetjük meg. A régi jelentés hozhatná működésbe az új funkciót, ha a lopott levél nem éppen akkor halna meg (lenne *dead letter*), amikor megtalálja eredeti címzettjét. A levelek új funkciójukban az eredeti szándéktól függetlenül, de a felállított hipotézist illetően nem idegenszerűen cselekszenek. Az Eszter által jó előre kikövetkeztetett „veszélyes és félelmes lehetőségekkel" harmóniában. Az ismeretlen mint dinamikus elem a megismerő mozgással társul, Eszter *megérti* (a megértésben „talán" Nunu osztozik vele, míg a többieket, pl. Tibort a nem-értés definiálja) saját mulasztásit, a történésviszonylatokat („Érti most már? Mert én már megértettem."), de a torzított beszédet is, amely voltaképpen másról szól, mint amiről beszél, és így a beszédpartnerek „egymáshoz közelítve távolodnak a végtelenségig". A megismerés fokozatosan szélesedő körein belül, az információűr kitöltődésével arányosan nő a bizonyosság fájdalma.

A MEANING KEPT ALOOF

(On the issue of the *purloined letter* in Sándor Márai's novel *Eszter hagyatéka / Esther's Inheritance)*

The novel *Eszter hagyatéka* (*Esther's Inheritance)* by Sándor Márai is built around the story of the purloined letters and thus reminds the interpreter of the polemic around the interpretation of Edgar Allan Poe's short story *Purloined Letter* and the diverging relations of its interpreters and interpretations. Ever since the debate started, the story of every purloined letter finds its place in this relation order, even when it does not have direct answers to the questions raised in connection with Poe's story or does not repeat the pattern of Poe's story or tries to offer points for comparison. The aim of this study is to examine how Sándor Márai's novel fits into the above mentioned letter-debate.

Keywords: speech foundation, phenomenology of community, communicative remembrance, culture, generation, language creation, experience